

**Η αναίρεση του Φαλλμεράνερ
από τον Εμμανουήλ Βυβιλάκη (1840, 1842)
και οι απαρχές της ελληνικής λαογραφίας**

Ο Εμμανουήλ Βυβιλάκης από το Ρέθυμνο είναι γνωστός στην ελληνική ιστοριογραφία κυρίως για την αναίρεση της θεωρίας του Γερμανού ιστορικού Jakob Philipp Fallmerayer περί της καταγωγής των νέων Ελλήνων. Ο Βυβιλάκης δεν είναι ο πρώτος που επιχειρεί αναίρεση του Φαλλμεράνερ. Έχουν προηγηθεί κατά το 1830-1835 ο Σλοβένος σλαβολόγος Bartholomäus Koritar, ο Γερμανός ιστορικός Johann Wilhelm Zinkeisen, ο Γερμανός νομικός Theodor Kind και ο Γερμανός φιλέλληνας Friedrich Wilhelm Thiersch. Είναι όμως ο πρώτος Έλληνας που εκδίδει βιβλίο με αυτό τον σκοπό, ενώ θα ακολουθήσουν και άλλοι.¹ Λιγότερο γνωστή είναι η διαδικασία συγγραφής του βιβλίου του Βυβιλάκη στη Γερμανία σε σχέση με το ρομαντικό κλίμα της εποχής και τη λαογραφία, η αποδοχή του από την κριτική, κυρίως τη γερμανική, καθώς και η δημοσίευση μετά την επιστροφή του στην Ελλάδα μιας σειράς άρθρων στην εφημερίδα *Ραδάμανθυς*, της οποίας ήταν εκδότης, με τα οποία επιχειρεί για δεύτερη φορά την αναίρεση του Φαλλμεράνερ. Με τα ζητήματα αυτά θα ασχοληθεί η παρούσα μελέτη.

Ο Βυβιλάκης τον Νοέμβριο του 1834, σε ηλικία 28 ετών, μετέβη στη Γερμανία με υποτροφία του κυβερνήτη Καποδίστρια για σπουδές στη Φιλοσοφική Σχολή του Μονάχου.² Συγχρόνως φαίνεται ότι δίδασκε ελληνικά στο Ελληνικό Λύκειο Παρρησιάδη. Στο Μόναχο έκανε προφανώς τη γνωριμία του με τον Thiersch, ο οποίος τον επηρέασε βαθιά, όπως και άλλους συμφοιτητές του.³ Για τη ζωή

1. Γιώργος Βελουδής (1982), *Ο Jakob Philipp Fallmerayer και η γένεση του ελληνικού ιστορισμού*, Αθήνα, ΕΜΝΕ-Μνήμων, ιδίως 46 κ.εξ.

2. Για τη βιογραφία του Βυβιλάκη, βλ. Μιχάλης Τρούλης (2005), *Εμμανουήλ Βυβιλάκης. Η ζωή, η δράση και το έργο του*, Ρέθυμνο.

3. Για τους Έλληνες φοιτητές στο Μόναχο, βλ. Konstantin Kotsowilis (1996), *Die griechischen Studenten in München unter König Ludwig I. von Bayern (von 1826 bis 1844). Werdegang und späteres Wirken beim Wiederaufbau Griechenlands*, Μόναχο.

του στη βαναρική πρωτεύουσα έγραψε το 1835 το βιβλιαράκι *Συναπάντησις δύο Ελλήνων εν Μονάχω*, το οποίο λανθάνει.⁴ Στη συνέχεια (1836-1837) μεταγράφηκε στη Νομική Σχολή και φοίτησε στη Λειψία (1837-1838) και στο Βερολίνο (1838-1840). Κατά τον φοιτητικό βίο του αντιμετώπιζε οικονομικά προβλήματα, καθώς προκύπτει από επιστολές σταλμένες στην ελληνική διοίκηση από το 1836, με τις οποίες διεκδικούσε τη συνέχιση της υποτροφίας του, ύψους 300 δραχμών. Η διεκδίκησή του υποστηριζόταν από τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο που βρισκόταν στο Μόναχο, εντούτοις η υποτροφία έπαυσε να του χορηγείται τον Αύγουστο του 1838 με απόφαση του Όθωνα «διὰ τὴν ἀπέθειαν καὶ τὴν ἀμέλειάν του», χωρίς περαιτέρω επεξηγήσεις.⁵

Ο Βυβιλάκης εξακολούθησε παρ' όλα αυτά να παραμένει στο Βερολίνο, όπου το 1840 εκδόθηκε το βιβλίο του *Neugriechisches Leben, verglichen mit dem Altgriechischen* (Ο νεοελληνικός βίος σε σύγκριση με τον αρχαιοελληνικό),⁶ με σκοπό να αντικρούσει τη μελέτη του Φαλλμεράνερ για την Πελοπόννησο που είχε κυκλοφορήσει δέκα χρόνια νωρίτερα, όπου διατυπώνει τη θεωρία του.⁷ Ο Βυβιλάκης στον πρόλογο του βιβλίου του, που συντάχθηκε τον Μάιο του 1840, σημειώνει ότι στην προσπάθειά του τον ενθάρρυναν, τον συμβούλεψαν και του συμπαραστάθηκαν οι «ἐδῶ» φίλοι του. Την ίδια εποχή (1840-1842) γνωρίζουμε ότι φοιτούσε στο Πανεπιστήμιο Humboldt του Βερολίνου ο 22-24χρονος Στέφανος Κουμανούδης που έγραψε επίσης αναίρεση του Φαλλμεράνερ, η οποία όμως δεν εκδόθηκε.⁸ Στις 12 Αυγούστου του 1840 ο Βυβιλάκης έστειλε στον Thiersch δύο αντίτυπα του βιβλίου του, συνοδευόμενα από μία επιστολή, όπου τον παρακαλεί να τον καθοδηγήσει σε επόμενη προσπάθεια συγγραφής «συγκρίσεων», ενώ δεν φαίνεται να διατηρεί επαφές με τους Έλληνες του Μονάχου εκτός από τον Γεώργιο Κουρμούλη, προς τον οποίο απευθύνει το δεύτερο αντίτυπο. Παραθέτω την επιστολή.⁹

4. Η αναζήτησή του στη βιβλιοθήκη της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας δεν απέδωσε καρπούς.

5. ΓΑΚ, Αρχείο ΥΕΔΕ, 1833-1848, Φ 3124. Ευχαριστώ τον Μανόλη Βουρλιώτη για την επίσημανση του αρχείου.

6. Εμμ. Βυβιλάκης (1840) *Neugriechisches Leben, verglichen mit dem Altgriechischen zur Erläuterung beider von E. Bybilakis*, Βερολίνο, Wilhelm Besser. Η ελληνική μετάφραση από τον Σάββα Πετράκη κυκλοφόρησε πρόσφατα: Εμμ. Βυβιλάκης (2005), *Ο νεοελληνικός βίος σε σύγκριση με τον αρχαιοελληνικό. Μια αμφίδρομη ερμηνεία*, Ηράκλειο, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη.

7. Jakob Philipp Fallmerayer (1830), *Geschichte der Halbinsel Morea während Mittelalters*, τ. 1, Στουτγάρδη.

8. Στέφανου Α. Κουμανούδη, *Ανέκδοτα κείμενα 1837-1845. Ημερολόγιον*, Σοφία Ματθαίου (επιμ.), *Πραγματεία κατά του Φαλλμεράνερ ατελής*, Παντελής Καρέλλος (επιμ.), Αθήνα 2010, ΙΝΕ/ΕΙΕ.

9. Thierschiana I.87.

«Σεβαστέ μοι Κύριε Θήρσιε!

Ἡ πρὸς τὴν Ἑλλάδα εὐνοια καὶ ἀγάπη σας Σεβαστέ μοι Κύριε Θήρσιε, μὲ κάμνει νὰ ἐλπίζω ὅτι θέλετε ἀφιερῶσει ὀλίγας στιγμὰς εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ ἀνὰ χεῖρας ὑμῶν βιβλιαρίου, τὸ ὁποῖον ἐμπεριέχει περιέργους τινὰς εἰδήσεις περὶ τῆς Ἑλλάδος. Τὰ αὐτὰ αἷτια μὲ ἐνθαρρύνουν νὰ νομίσω, ὅτι θέλετε κρίνει μὲ ἐπιείκειαν τὰς ἀδυναμίας τοῦ συγγραφέως, καὶ θέλετε τὸν χειραγωγῆσει εἰς τὴν μέλλουσαν ἐξακολούθησιν τῶν συγκρίσεών του· τὸ ἕτερον ἀντίτυπον Σὰς παρακαλῶ νὰ εὐαρεστηθῆτε νὰ δώσετε εἰς τὸν Γεώργιο Κουρμούλην εἰς τὸ σχολεῖον τῶν Εὐελπίδων. Δὲν ἤξέρω διόλου νὰ εὐρίσκονται εἰσέτι Ἕλληνες εἰς τὸ Μόναχον. Περὶ τοῦ Κουρμούλη γνωρίζω διότι μοῦ ἔγραψε νεωστὶ περὶ ἄλλων ὅμως ὄχι.

Ἐξακολουθεῖτε παρακαλῶ νὰ ἔχητε εἰς τὴν εὐνοϊάν Σας ἕναν, ὅστις δὲν θέλει παύσει ποτὲ νὰ σέβεται τὰς ἀρετὰς Σας καὶ νὰ τιμᾷ τὸν εἰλικρινῆ φιλελληνισμόν Σας, τὸν ὁποῖον αὐτὸς διὰ τῆς πείρας εἰς πολλὰς περιστάσεις ἐγνώρισα.

Ἐν τοσοῦτῳ μένω ὁ εἰλικρινῆς φίλος Σας Ἐμμ. Βυβιλάκης.

Ἐν Βερολίῳ τὴν 12ην Αὐγούστου 1840.»

Ἡ ἀποστολὴ τοῦ ἀρτι ἐκδοθέντος βιβλίου του πρὸς τὸν Thiersch δηλώνει, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν σεβασμὸ –ἐκδήλο καὶ στο ὕφος της ἐπιστολῆς– τὴν αἴσθησιν της ἐγγύτητος τοῦ Βυβιλάκη πρὸς κάποιον που ἔχει ἀποδείξει μὲ ποικίλους τρόπους τα φιλελληνικὰ του αἰσθήματα καὶ μάλιστα ἔχει ἤδη ἀντικρουσεὶ τὸν Φαλλμεράνερ, ἐπομένως τὸ βιβλίον αὐτὸ τὸν ἀφορᾷ. Τὸν ἀφορᾷ γιὰ ἕναν ἀκόμη λόγο: Ἡ ἀναίρεση τοῦ Φαλλμεράνερ γίνεται σύμφωνα μὲ τὴν λαογραφικὴ μέθοδο, δηλαδὴ βάσει πολιτισμικῶν καὶ ὄχι φυλετικῶν κριτηρίων, καθὼς εἶχε ἤδη πράξει καὶ ὁ Γερμανὸς φιλέλληνας, ὁ ὁποῖος δημοσίευσε μίαν σειράν φιλελληνικῶν ἀρθρῶν στὴν *Augsburger Allgemeine Zeitung* ἀπὸ τὸ 1821 ὡς τὸ 1857. Συγκεκριμένα, στὸ φύλλον τῆς 22.11.1835 δημοσίευσε τὸ ἀρθρον «Replik in die Abstammung der heutigen Griechen gegen Fallmerayer», ὅπου ἀντιμετωπίζει τὸν Φαλλμεράνερ ὄχι μὲ φυλετικά ἀλλὰ μὲ ἐπιχειρήματα πολιτισμικῆς συνέχειας τῶν Ἑλλήνων.¹⁰ Ἐκτὸς αὐτοῦ, ὁ Thiersch εἶχε στὸ παρελθὸν δεῖξει ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἀδημοσίευτη συλλογὴ τοῦ Γερμανοῦ φιλολόγου Werner von Haxthausen (1780-1842).¹¹ Μάλιστα

10. Hans-Martin Kirchner (1996), *Friedrich Thiersch. Ein liberaler Kulturpolitiker und Philhelle in Bayern*, Μόναχο, 208, 342.

11. Ἡ συλλογὴ καταρτίστηκε τὸ 1815 ἀλλὰ ἐκδόθηκε 120 χρόνια ἀργότερα μὲ τίτλον *Neugriechische Volkslieder. Gesammelt von Werner von Haxthausen*, Urtext und Übersetzung herausgegeben von Karl Schulte Kemminghausen und Gustav Soyter, Münster 1935· βλ. Regine Quack-Manoussakis, «Wie aus Räuubern Helden wurden. Griechischer Freiheitskampf, Philhellenismus und die Entdeckung der neugriechischen Volkslieder, um das Jahr 1825», *Hellenica*, Neue Folge, 6 (2011), 51-68.

ο Νικόλαος Σκούφος το 1817 απορούσε για το ότι ο Γκαίτε διαβάζοντας τη συλλογή αυτή εξέφρασε στον Thiersch τον θαυμασμό του για τη δημοτική ποίηση («έκφώνησε πρὸς τὸν φιλέλληνα κύριον Θήρσιον, πρὸς ὃν χρεωστῶ καὶ ἐγὼ τὸ ἀνέκδοτον τοῦτον, ὅτι κατ' αὐτὸν τὰ ἀσμάτια ταῦτα εἶναι τὸ εὐφυέστερον μίγμα τῶν ἐλεγείων, λυρικῆς ποιήσεως καὶ ἐποποιίας»)¹². Μια δεκαετία αργότερα ο Thiersch θα ασχοληθεῖ εκ νέου με τη δημοτική ποίηση στη μελέτη του *Ueber die Neugriechische Poesie besonders über ihr rhythmisches und dichterisches Verhältniß zur Altgriechischen* (Μόναχο 1828) που δεν φαίνεται να εμπνέεται από το κλίμα του ρομαντισμού.¹³ Το επόμενο φιλελληνικό έργο του *De l'état actuel de la Grèce et des moyens d'arriver à sa restauration* (Λειψία 1833) ασχολείται με την πολιτική κατάσταση στην Ελλάδα με σκοπό να συμβάλει στην αναγέννησή της.

Ούτε και η προσέγγιση του Βυβιλάκη οφείλεται, τουλάχιστον όχι εμφανώς, στο κλίμα του ρομαντισμού που επικρατεί την εποχή αυτή στη Γερμανία, όπου αναπτύσσεται η λαογραφία (*Volkskunde*: ο όρος ανάγεται στο 1787, ενώ ο όρος *Volkstum*: λαϊκή παράδοση στο 1810). Η νέα επιστήμη δίνει έμφαση στη συλλογή των εθίμων μέσω των οποίων αποδεικνύεται η συνέχεια και η ιδιαιτερότητα ενός λαού και ενός έθνους, όπως το εννοιολόγησε ο Herder. Το 1835 ο Jacob Grimm δημοσιεύει τη *Γερμανική μυθολογία* που αναζητά την ουσία ενός λαού στους μύθους.¹⁴ Ο Herder είναι γνωστός στους Έλληνες τουλάχιστον από το 1813, οπότε αναφέρεται στον «Λόγιο Ερμή», ενώ και υπό την επίδραση των Koritar και Haxthausen οι νέοι μαθαίνουν να μελετούν το δημοτικό τραγούδι. Το 1840 δημοσιεύονται στο περιοδικό *Ερρανιστής* μελέτες στο πνεύμα του Herder, χωρίς μνεία του ονόματός του, σχετικές με τα άσματα και τις παροιμίες των αρχαίων Ελλήνων.¹⁵

Κατά τον ίδιο τρόπο, καμία αναφορά σε ρομαντικούς συγγραφείς δεν βρίσκουμε στο βιβλίο του Βυβιλάκη. Αντιθέτως, ο συγγραφέας αναφέρεται σε ιστορικά έργα διανοητών του Διαφωτισμού που έχουν να κάνουν με την ακμή και την παρακμή ενός λαού, συγκεκριμένα των Ρωμαίων, δηλαδή στο έργο του Montesquieu, *Considérations sur les causes de la grandeur et de la décadence des Romains*,

12. Αλέξης Πολίτης (1984), *Η ανακάλυψη των ελληνικών δημοτικών τραγουδιών*, Αθήνα, 144-145. Για τον Νικόλαο Σκούφο, βλ. Δέσποινα Κατηφόρη (1990), *Νικόλαος Σκούφος. Σχεδιάγραμμα βιογραφίας*, Αθήνα, ΕΜΝΕ-Μνήμων.

13. Στο ίδιο, 144, 224.

14. Hermann Bausinger (1993), *Volkskunde ou l'ethnologie allemande. De la recherche sur l'antiquité à l'analyse culturelle*, Dominique Lassaigne – Pascale Godenir (μτφρ.), Παρίσι, Éditions de la Maison des Sciences de l'Homme.

15. Κ. Θ. Δημαράς (*1985), «Ο J. G. Herder και η παρουσία του στη διαμόρφωση του νεοελληνικού πνεύματος», *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Αθήνα, 283-299.

το οποίο είχε μεταφραστεί ελληνικά το 1795 από τον Γεώργιο Εμμανουήλ, και του Gibbon, *History of the decline and fall of the Roman Empire*. Οι μεγάλοι αυτοί συγγραφείς, παρατηρεί ο Βυβιλάκης, αντιμετωπίζουν με συμπάθεια και σεβασμό τους Ρωμαίους σε αντίθεση με τον «κακό δαίμονα» Φαλλμεράνερ, ο οποίος μοιάζει να χαιρέται για την κατάπτωση των Ελλήνων και μάλιστα σε μια στιγμή κατά την οποία οι Ευρωπαίοι αναγνωρίζουν τις προσπάθειες αυτού του ιστορικού λαού να ξυπνήσει από τον λήθαργό του και του συμπαραστέκονται ως γνήσιοι φιλέλληνες. Εξάλλου, συνεχίζει, κανείς δεν θεωρεί ότι οι Έλληνες έγιναν Τούρκοι, παρόλο που ονομάζουν συχνά την Ελλάδα «Ευρωπαϊκή Τουρκία». Στον «αντίπαλο» Γερμανό ιστορικό κάθε Έλληνας θα έπρεπε να απευθύνει τη ρήση «Φίλων τοιούτων οί μὲν ἔστερημένοι χαιρουσιν, οί δ' ἔχοντες εὐχονται φυγεῖν».¹⁶

Με τα δεδομένα αυτά, το έργο του Βυβιλάκη τοποθετείται στη σειρά των φιλελληνικών έργων που έχουν επιχειρήσει συγκρίσεις μεταξύ αρχαίων και νέων ελληνικών εθίμων, όπως των Guys, Rouqueville, Quinet, Douglas, κ.ά.¹⁷ Εκείνο που τον συνδέει με τη *Volkskunde* είναι η επιμονή του στην ιδιαιτερότητα και στη συνέχεια των εθίμων, επομένως στη διαπίστωση ότι «η αρχαία Ελλάδα δεν πέθανε, αλλ' ότι εκείνοι που κατοικούσαν σε αυτήν πριν από χιλιάδες χρόνια, συνεχίζουν να ζουν σήμερα στους δισέγγονούς τους»,¹⁸ πράγμα που τον οδηγεί αναπόφευκτα σε λάθη και παρερμηνείες.¹⁹

Το βιβλίο απασχόλησε αρκετά την κριτική στη Γερμανία. Δημοσιεύτηκαν το 1840-1841 πέντε βιβλιοκρισίες σε γερμανικά περιοδικά,²⁰ καθώς και μία σύντομη στα αγγλικά στο περιοδικό *The American eclectic*, η οποία απλώς αναπαράγει χωρίς αξιολόγηση πληροφορίες για το έργο.²¹ Οι γερμανικές βιβλιοκρισίες, οι οποίες μάλιστα διευκρινίζουν ότι το έργο στρέφεται κατά του Φαλλμεράνερ, επιχειρώντας να αποδείξει ότι «η αρχαία Ελλάδα δεν πέθανε», εμφανίζονται ευνοϊκές σε ό,τι αφορά την καταγραφή των νεοελληνικών ηθών και εθίμων. Ο Βυβιλάκης παρουσιάζεται ως καλός γνώστης του λαϊκού πολιτισμού εκ του σύνεγγυς, εφόσον είχε την ευκαιρία να μετακινηθεί σε όλη την Ελλάδα κατά την Επανάσταση,

16. *Neugriechisches Leben*, ό.π., 72-74.

17. Γιώργος Βελουδής, ό.π., 48.

18. *Neugriechisches Leben*, ό.π., VIII-IX.

19. Ορισμένα από αυτά τα λάθη, τα οποία επέσυραν την ειρωνική αντίδραση του Φαλλμεράνερ, επισημαίνει ο Γιώργος Βελουδής, ό.π., 48-49.

20. *Jahrbücher für wissenschaftliche Kritik*, 2 (1840), 887-888· *Repertorium der gesammten deutschen Literatur*, 25 (1840), 257-25· *Heidelberger Jahrbücher der Literatur*, 34 (1841), 91-94· *Literarische Zeitung*, 8 (1841), 136· *Blätter für literarische Unterhaltung*, 1 (Jan-June, 1841), 335-336.

21. *The American eclectic*, 1 (1841), 606.

όπως διευκρινίζει ο ίδιος. Αναγνωρίζεται η συνεισφορά του στην καταγραφή του πλούτου των ηθών και των εθίμων του νεοελληνικού λαού, τα οποία ενδέχεται να εξαφανιστούν στο μέλλον, και διατυπώνεται η ευχή να υπάρξουν και άλλες ανάλογες μελέτες που θα συμβάλουν στη διάσωσή τους. Η καταγραφή θεωρείται σημαντική και από επιστημονική άποψη. Για τον λόγο αυτό παροτρύνονται οι Γερμανοί επιστήμονες να ασχοληθούν εκτός από τη μελέτη του αρχαίου και με τον νεοελληνικό πολιτισμό (*Repertorium der gesamten deutschen Literatur*).

Εκείνο που αμφισβητείται είναι η δυνατότητα εξαγωγής συμπερασμάτων σχετικά με τη συγγένεια αρχαίων και νέων Ελλήνων μόνο με βάση τα ήθη και έθιμα του λαού. Θα έπρεπε να συνεξετάσει κανείς και άλλους τομείς, καθώς κάνουν οι αντίπαλοι του Βυβιλάκη, π.χ. τη σωματική κατασκευή, το πνεύμα και κυρίως τη γλώσσα που έχει πολλά ξένα στοιχεία και διαφέρει από την αρχαία, χωρίς όμως να πρόκειται για μια άλλη γλώσσα, όπως έχει υποστηριχθεί από εκείνους που θέλουν να βλέπουν τους Έλληνες ως Σλάβους ή Ρώσους (*Jahrbücher für wissenschaftliche Kritik*).²² Η λαογραφική προσέγγιση του Βυβιλάκη κατηγορείται για υποκειμενισμό και έλλειψη αρχαιογνωσίας (*Literarische Zeitung*).

Στην κατανόηση της αρνητικής επιχειρηματολογίας συμβάλλει η εκτενής βιβλιοκρισία που δημοσιεύτηκε το 1841 στο περιοδικό *Heidelberger Jahrbücher der Literatur*, όπου επισημαίνεται ότι οι νέοι Έλληνες διαφέρουν σημαντικά από τους αρχαίους κατά τα ήθη και τα έθιμα και δεν μπορεί παρά να παρατηρήσει κανείς ότι πρόκειται εντέλει για μια μακρινή συγγένεια, πράγμα που δεν απέχει από τον ισχυρισμό του Φαλλμεράνερ. Τα παραδείγματα του Βυβιλάκη δεν επαρκούν για να υποστηριχθεί η αντίθετη άποψη. Λόγου χάριν το να δίνουν οι βοσκοί ονόματα στα ζώα είναι έθιμο που βρίσκεται παντού, στο κακό μάτι πιστεύει όλη η Ανατολή, το ότι οι νεράιδες του νερού απαγούν παιδιά είναι μια δοξασία που απαντά και στη Γερμανία, κ.ο.κ. Στη συνέχεια καταρρίπτονται και άλλοι ισχυρισμοί του Βυβιλάκη, όπως ότι οι χοροί της Κρήτης –και μάλιστα του Ηρακλείου– κατάγονται από τους αρχαιοελληνικούς, ενώ στην πραγματικότητα δεν χορεύονται πουθενά αλλού, αφού οι Έλληνες χορεύουν αρβανίτικους ή ρωμαίικους (δηλαδή βυζαντινούς) χορούς, καθώς και ο συσχετισμός της «Ειλειθνας» με τον άγιο Ελευθέριο ή του «Στειλθανού» με τον Σειληνό, που θεωρείται εξίσου παρακινδυνευμένος. Τα παραδείγματα μπορούν να πολλαπλασιαστούν και ακολουθεί η επισήμανση ότι

22. Ο Κουμανούδης στην ατελή πραγματεία του (1840-1842) ανασκευάζει τον Φαλλμεράνερ με επιχειρήματα κυρίως γλωσσικά και φιλολογικά, αλλά και με στοιχεία από την τέχνη, τη λογοτεχνία, τη μουσική και την αρχιτεκτονική, τα οποία «αποδεικνύουν με μεγάλη ασφάλεια την ταυτότητα του λαού αυτού με τους πατέρες του»· βλ. *Στέφανου Κουμανούδη, ό.π.*, 250-251.

η χριστιανική Εκκλησία δανείστηκε πολλά παγανιστικά έθιμα που κληρονομήθηκαν από γενιά σε γενιά, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι κατάγονται απευθείας από τους αρχαίους Έλληνες. Εντέλει, σύμφωνα με τη βιβλιοκρισία, η αξία του βιβλίου του Βυβιλάκη έγκειται όχι στην απόδειξη κάποιας συνέχειας του αρχαιοελληνικού πολιτισμού, πολλώ μάλλον του αίματος, αλλά στην ενημέρωση των αναγνωστών σχετικά με τα νεοελληνικά ήθη και έθιμα. Εξάλλου το ζήτημα του αίματος που τίθεται από τον Φαλλμεράυερ δεν είναι δυνατόν να απαντηθεί με ιστορικούς όρους. Μένει να αποδειχθεί αν η μελέτη των διαλέκτων θα προσκόμιζε καλύτερα αποτελέσματα.²³

Από τους μεταγενεστέρους ο Curt Wachsmuth καταλογίζει στον Βυβιλάκη «εκπληκτικά μεγάλο βαθμό αυθαιρεσίας» και τον χρησιμοποιεί κριτικά.²⁴ «Πολύ συγκεχυμένο και αυθαίρετο» χαρακτηρίζει το έργο του Βυβιλάκη και ο Bernhard Schmitt. Μάλιστα δίνει την πληροφορία ότι ο συγγραφέας, τον οποίο γνώρισε στην Αθήνα το 1864, ετοιμαζόταν να δημοσιεύσει μια δεύτερη έκδοση του βιβλίου του με προσθήκες, που όμως δεν κυκλοφόρησε.²⁵

Ο Βυβιλάκης στο βιβλίο του δεν κατονομάζει τον Φαλλμεράυερ –όπως είδαμε, στη μοναδική αποστροφή του σε αυτόν τον αποκαλεί «κακό δαίμονα» και «αντίπαλο»–, αλλά είναι εμφανές ότι στόχος του είναι ο Γερμανός ‘μισέλληνας’.²⁶ Ευθέως θα του απευθυνθεί από τις στήλες της εφημερίδας *Ραδάμανθους*, της οποίας είναι εκδότης επί 40 χρόνια (1841-1881 <;>).²⁷ Στα φύλλα 24 (που λανθάνει), 25 και 26 του 1842 καταχωρίζει ένα άρθρο σε συνέχειες με τίτλο «Περὶ τῆς ἱστορίας τοῦ κ. Φαλλμεράυερ».

Στο φύλλο 25 της 7ης Μαρτίου 1842 αναφέρεται καταρχάς περιληπτικά στο προηγούμενο φύλλο 24, όπου εξέτασε τις πηγές τού Φαλλμεράυερ και τις βρήκε άνευ ιστορικής αξίας. Στη συνέχεια αναφέρεται με έκδηλη ειρωνεία στα ταξίδια που πραγματοποίησε ο Γερμανός ιστορικός στην Ελλάδα, όπου «ἐβάθυνε τὸ διαπεραστικὸν ὄμμα του τόσον εἰς τὰ σπλάγχνα τῶν κατοίκων αὐτῆς, ὥστε διέκρινε ταῦτα ὅτι ὑπάρχουσι Σλαβικά». Τον ισχυρισμό του ότι τα τοπωνύμια είναι

23. *Heidelberger Jahrbücher der Literatur*, vol. 34 (1841), 91-94.

24. *Das alte Griechenland im neuen von Curt Wachsmuth. Mit einem Anhang über Sitten und Aberglauben der Neugriechen bei Geburt Hochzeit und Tod* (1864), Βόννη, 42.

25. *Das Volksleben der Neugriechen und das Hellenische Alterthum von Bernhard Schmitt* (1871), Λειψία, 22.

26. Για τον όρο, βλ. Gilles Grivaud (2001), «Introduction au(x) mishellénisme(s)», Gilles Grivaud (επιμ.), *Le(s) Mishellénisme(s). Actes du séminaire organisé à l'École française d'Athènes (16-18 mars 1998)*, Αθήνα, 1-5.

27. Ηρώ Σγουράκη (2008), «Ραδάμανθους», Λουκία Δρούλια – Γιούλα Κουτσοπανάγου (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου 1784-1974*, τ. 4, Αθήνα, ΙΝΕ/ΕΙΕ, 27-28.

σλαβικά καταρρίπτει ο Βυβιλάκης φέρνοντας παραδείγματα ελληνικών τοπωνυμίων, όπως τα Κουνουποχώρια, αλλά και παρετυμολογώντας το Μαλεύρου από το «μάλα ευρύ», ενώ στην πραγματικότητα πρόκειται για ιταλικό ανθρωπωνύμιο επί Βενετοκρατίας. Δεν αρνείται τις βαρβαρικές επιδρομές, τις οποίες επικαλείται ο Φαλλμεράνερ, αλλά παρατηρεί ότι αυτές ήταν νομαδικές και δεν άλλαξαν τη σύνθεση του πληθυσμού. «Ποῖον ἔθνος δὲν ἀφίνει ἴχνη τῆς παρουσίας του, ἐφ' ὅποιανδήποτε ξένην γῆν καὶ ἐὰν διαμείνη ἐπὶ πολὺν ἢ δι' ὀλίγον μόνον καιρόν;», διερωτάται και φέρνει το παράδειγμα των Γάλλων, οι οποίοι «μῖαν ὁδοιπορίαν ἔκαμαν» και «ὄμως ἀφῆσαν τὰ ἥμισυ τῶν ἡθῶν καὶ ἐθίμων των εἰς τοὺς Γερμανοὺς καὶ μυρίας τῆς γλώσσης των λέξεις καὶ φράσεις».

Στον ισχυρισμό του Φαλλμεράνερ ότι οι Έλληνες δεν μιλούν πλέον τη γλώσσα του Πλάτωνα, ο Βυβιλάκης έχει να αντιτείνει τη διαφορά ανάμεσα στη γλώσσα των πεπαιδευμένων και του ὄχλου που ισχύει σε όλα τα έθνη. Και πάλι αντλεί επιχειρήματα από τη γλωσσική πραγματικότητα του γερμανικού έθνους, το οποίο δεν κατανοεί πλέον το έπος των *Nibelungen*, ενώ παράλληλα υπάρχει μεγάλη δυσκολία συνεννόησης ανάμεσα στους πεπαιδευμένους Γερμανούς και στους χωρικούς. Ο Βυβιλάκης αποδέχεται τις μεταβολές, τις οποίες επιφέρουν η πάροδος του χρόνου και οι συνθήκες, και αναρωτιέται αν οι Έλληνες σύμφωνα με τον Φαλλμεράνερ είναι το μόνο έθνος που δεν θα έπρεπε να υπόκειται σε αυτούς τους κανόνες, πράγμα που αναδεικνύει τη μοναδικότητά του: «Ἐχει ὄμως δίκαιον ὁ Κ. Φαλλμερέυερ νὰ ἀπαιτῆ ἀπὸ τὴν φύσιν τοῦ Ἑλληνοῦ ἐκείνην τὴν τελειότητα, τὴν ὁποῖαν δὲν δύναται τις νὰ ὑποθέσῃ εἰς ἄνθρωπον ἄλλου γένους, καὶ κατὰ τοῦτο τοῦ χρεωστοῦμεν εὐγνωμοσύνην» παρατηρεί ειρωνικά. Στη συνέχεια φέρνει παραδείγματα από τη φύση και την κοινωνία, όπως το παράδειγμα ενός δένδρου που δεν ανθεί σε όλες τις εποχές, ή όπως των τέκνων ενός φτωχού πατέρα, τα οποία, εάν τα δώσει για να μεγαλώσουν σε διαφορετικές κοινωνικά οικογένειες και σε διαφορετικούς τόπους, θα διαφέρουν μεταξύ τους ως προς τη γλώσσα και την παιδεία.

Στο επόμενο, το φύλλο 26 της 15ης Μαρτίου, ο Βυβιλάκης συνεχίζει την αναιρέση του Φαλλμεράνερ με επιχειρήματα από το πεδίο της πολιτικής, καταλογίζοντας στον αντίπαλό του εμπάθεια που είναι έκδηλη στην απόφασή του ότι «εἰς τὴν Ἑλλάδα δὲν εὐρίσκονται ἱκανὰ στοιχεῖα, δι' ἓν Βασίλειον ἀνεξάρτητον», ότι «ἡ Ἑλλὰς εἶναι μόνον λείψανον» και «δὲν ζῆ ἀφ' ἑαυτοῦ της». Εδώ ο Βυβιλάκης αντιτάσσει τη δύναμη της μικρής Ελλάδας, που κατόρθωσε να απελευθερωθεί επιδεικνύοντας αρετή και σταθερότητα στον άνισο αγώνα της με τον κολοσσό της Τουρκίας, επιχείρημα που επανέρχεται συχνά στα φιλελληνικά κείμενα. Η αναφορά στον Γερμανό περιηγητή Sieber («ἀδικεῖ τις τοὺς νέους Ἑλληνας, κρίνων αὐτοὺς χωρὶς πρῶτον νὰ ἐξετάσῃ τὰς σχέσεις των, τὴν δυστυχίαν καὶ τὴν

κατάθλιψιν εις τὴν ὁποίαν εὐρίσκονται»²⁸) ἔχει σκοπὸ νὰ διαχωρίσει τὸν μισέλληνα Φαλλμεράνερ ἀπὸ τοὺς ἄλλους Γερμανοὺς συγγραφεῖς καὶ ἱστορικοὺς καὶ νὰ τὸν ἀπομονώσει: «ἀλλ' ἰδοὺ, Κύριε Φαλμερέϋερ, μὲ ποίαν εὐσυνειδησίαν, τιμιότητα καὶ φιλαλήθειαν, σεβόμενοι τοὺς ἀναγνώστας τῶν ἐκφράζονται οἱ ὁμογενεῖς σου περὶ τῶν Ἑλλήνων καὶ πρὶν ἀκόμη τῆς ἀμμιῆτου αὐτῶν ἐνεργητικότητος» σημειώνει στὴν ἀποστροφή πρὸς τὸν ἀντίπαλό του.

Κλείνοντας τὸ ἀρθρο του ὁ Βυβιλάκης παραπέμπει τὸν Φαλλμεράνερ στὴν προ διετίας ἐκδοθεῖσα μελέτη του γιὰ νὰ διαβάσει ὅσα δὲν μπορεῖ νὰ διαπραγματευθεῖ ἀπὸ τὶς στήλες τῆς εφημερίδας του, ὅπου θὰ διαπιστώσει ὅτι «ἤτο φυσικῶς ἀδύνατον νὰ διατηρηθῶσιν εἰς τοσαύτην πληθὺν τοσαῦτα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἦθη καὶ ἔθιμα, ἂν ἤθελε μεσολαβῆση πραγματικῶς μία ὀλόκληρος διακοπὴ εἰς τὴν σειρὰν τῆς ζωῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους». Ἐπισημαίνει ἀκόμη τὴν ευνοϊκὴ υποδοχὴ ποὺ εἶχε τὸ βιβλίο του ἀπὸ τὸν «φιλαλήθη φιλολογικὸν κόσμον τῆς Γερμανίας», πράγμα ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ βγάλει τὸν Φαλλμεράνερ «ἀπὸ τὴν ἀπάτην του».²⁹

Τέλος, ἀπευθύνεται στοὺς ἀναγνώστες παρακινώντας τοὺς νὰ συνεχίσουν τὸ ἔργο τῆς συλλογῆς καὶ τῶν συγκρίσεων τῶν ἀρχαίων μὲ τὰ νέα ἐλληνικὰ ἔθιμα. Προσφέρεται μάλιστα νὰ ἐκδώσει τὶς συλλογές αὐτές. Ὁ ἴδιος ἦταν κάτοχος μίας συλλογῆς κρητικῶν γλωσσικῶν υλικῶν, ἡ ὁποία, κατὰ τὴ μαρτυρία τοῦ Wachsmuth, κατέληξε στὸν Μαυροφρύδη ποὺ ἐμελλε νὰ τὴ δημοσιεύσει στὸ περιοδικὸ *Φιλίστωρ*.³⁰ Ἀπαντώντας στὸν Φαλλμεράνερ μὲ τὸ ἔργο του, ὁ Βυβιλάκης ἔδωσε τὸ ἔναυσμα γιὰ τὴν ἀπαρχὴ τῶν λαογραφικῶν μελετῶν στὴν Ελλάδα, οἱ ὁποῖες θὰ πολλαπλασιαστοῦν μετὰ τὰ μῆσα τοῦ 19οῦ αἰῶνα.³¹

28. Franz Wilhelm Sieber (1823), *Reise nach der Insel Kreta im griechischen Archipelagus im Jahre 1817*, Λειψία, τ. 1, 382.

29. Γιὰ τὴν ἰδιόμορφη προσωπικότητα τοῦ Γερμανοῦ ἱστορικοῦ καὶ τὴ δύσκολη σχέση του μὲ τοὺς γερμανικοὺς ἀκαδημαϊκοὺς κύκλους, κατὰ κανόνα φιλελληνικοὺς, βλ. Ἑλλή Σκοπετέα (1999), *Φαλμεράϋερ. Τεχνάσματα τοῦ ἀντιπάλου δέους*, Αθήνα, Θεμέλιο.

30. *Das alte Griechenland im neuen*, ὁ.π., 45. Τὸ «Κρητικὸν λεξιλόγιον» δημοσιεύθηκε στὸ περιοδικὸ *Φιλίστωρ*, 4 (1863), 508-527, μὲ τὴν ἐξῆς σημείωση: «Αἱ λέξεις αὗται μᾶς παρεδόθησαν ὑπὸ τοῦ κυρίου Ρουσοπούλου, πρὸς ὃν ἐστάλησαν, ἀγνοοῦμεν, ὑπὸ τίνος. Συνεπληρώθησαν δὲ ἕν μέρει κ' ἐπιδιορθώθησαν ὑπ' ἐμοῦ συμβουλευομένου ἰθαγενῆ Κρήτα, ἔναυλον ἔτι τὴν πάτριον φωνὴν ἔχοντα. Μ.».

31. Ὁ ὅρος *λαογραφία* δημιουργήθηκε ἀπὸ τὸν Νικόλαο Πολίτη τὸ 1884 γιὰ νὰ δηλώσει τὸ υλικὸ καὶ τὴν ἐπιστὴμὴ ἀδιακρίτως· βλ. Michael Herzfeld (2002), *Πάλι δικά μας. Λαογραφία, Ἰδεολογία καὶ ἡ Διαμόρφωση τῆς Σύγχρονης Ελλάδας*, Μαρίνος Σαρηγιάννης (μτφρ.), Αθήνα, 136 κ.εξ. Κατὰ τὸν Δημήτριο Λουκάτο ([1977], *Εἰσαγωγή στὴν ἐλληνικὴ λαογραφία*, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 59), ὁ Βυβιλάκης, καθὼς καὶ ὁ Λευκίας στὴ συνέχεια, χρησιμοποίησε φανατικὴ ἐπιχειρηματολογία ποὺ «τα θέλει ὅλα ὅμοια μὲ τὰ ἀρχαία». Βλ. ἐπίσης Μιχαήλ Γ. Μερακλῆς (1996), «Ὁ Φαλλμεράνερ καὶ ἡ ἐλληνικὴ λαογραφία», *Εὐάγγελος Χρυσός* (ἐπιστῆμ. ἐπιμ.), *Ἐνας κόσμος γεννιέται. Ἡ εἰκόνα τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ στὴ γερμανικὴ ἐπιστὴμὴ τὸν 19ο αἰ.*, Αθήνα, 269-276.

Εικ. 1. Friedrich Thiersch

Εικ. 2. Jacob Phillip Fallmerayer

Εικ. 3. Johann Gottfried Herder

Εικ. 4. Werner von Haxthausen

Εικ. 5. Εμμανουήλ Βυβιλάκης

Εικ. 6. Στέφανος Κουμανούδης